

Pierre Bayard

Kako govoriti o knjigah, za katere ste slišali

Logična posledica teorije, da kulturna pismenost vsebuje dvojno sposobnost umeščanja knjig v skupinsko knjižnico in umeščanja samega sebe v posamezno knjigo, je, da nam ni treba imeti knjige v roki, če hočemo dobiti vtis o njej in podati svoje misli o njeni vsebini. Branje samo je nepovezano s knjigo v njeni snovnosti; pomembno je, da se srečamo z njo, a tako srečanje je lahko tudi nesnovno.

Razen tega da knjigo zares preberemo, navsezadnje obstaja še druga pot za oblikovanje jasnega vtisa o njeni vsebini: lahko beremo ali poslušamo, kaj drugi pišejo ali govorijo o njej. Ta taktika (ki jo je, če se spominjate, Valéry brez zadržkov uporabljal za Prousta) nam lahko prihrani veliko časa. Potrebna je morda tudi tedaj, kadar je knjiga izgubljena ali, kot bomo videli, kadar bi njeno iskanje ogrozilo življenje osebe, ki bi jo rada prebrala.

Pravzaprav imamo skoraj vedno omejen dostop do večine knjig. Številnih, o katerih moramo govoriti in so v našem življenju v določenih trenutkih igrale pomembno vlogo, pravzaprav nikoli nismo dobili v roke (čeprav smo včasih morda prepričani, da to ni res). Zaradi tistega, kar nam drugi ljudje pripovedujejo o teh knjigah ali ker se o njih pogovarjajo med seboj, zaradi njihovih besedil ali pogovorov si lahko ustvarimo vtis o njihovi vsebini in celo izoblikujemo trdno mnenje o njih.

* * *

V *Imenu rože*, romanu, ki se dogaja v srednjem veku, Umberto Eco opisuje, kako je menih Viljem Baskervilski v spremstvu mladeniča po imenu Adson – ki zgodbo zapiše čez več let, ko je že sam starec – vodil preiskavo v neki opatiji v severni Italiji, kjer se je zgodila sumljiva smrt.

V središču opatije so zgradili velikansko knjižnico v obliki blodnjaka; v njej je spravljenih največ knjig od vseh knjižnic v krščanskem svetu.

Knjižnica zaseda pomembno mesto v verski skupnosti in zato tudi v romanu, in sicer kot kraj za študij in razmišljanje pa tudi kot središče sistema prepovedi pravice do branja, kajti knjige tam izročajo le menihom s pooblastili.

Pri iskanju resnice o umorih Viljem tekmuje z inkvizicijo in njenim vplivnim predstavnikom Bernardom Guijem, ki je prepričan, da so umore zagrešili krivoverci, zlasti Dolcinovi privrženci, kajti Dolcino je ustanovitelj sekte, sovražne papežu. Gui več menihom z mučenjem izsili priznanja, ki potrjujejo njegove trditve. Viljem medtem še vedno ne verjame, da je tako razmišljanje pravilno.

Nasprotno, Viljem sklepa drugače. Prepričan je, da umori niso neposredno povezani s krivoverstvom in da so bili menihi ubiti, ker so hoteli prebrati skrivnostno knjigo, ki jo ljubosumno hranijo v knjižnici. Postopoma se v njem oblikuje vtis o vsebini knjige in o razlogih, zakaj se je njen varuh zatekel k umorom. Njegovo nasilno soočenje z morilcem na zadnjih straneh romana zaneti hud požar v knjižnici, ki jo menihi le z velikimi žrtvami rešijo pred uničenjem.

* * *

V tem zadnjem prizoru se preiskovalec sooči z morilcem. Izkaže se, da je to slepi Jorge, eden najstarejših menihov v opatiji. Jorge čestita Viljemu, ker je rešil zagonetko, navidezno prizna svoj poraz in Viljemu izroči knjigo, ki je povzročila toliko smrti. Zelo heterogena knjiga vsebuje besedila v arabščini, sirščini, tolmačenje *De Coena Cypriani (O Kiprijanovi večerji)* – parodije na *Sveto pismo* – in četrto besedilo v grščini, ki je bilo krivo za umore.

Knjiga, skrita med drugimi, je izgubljena druga knjiga Aristotelove slavne *Poetike*. Knjiga tedaj še ni bila vpisana v bibliografije in vemo, da je grški filozof v njej nadaljeval svoje razmišljanje o književnosti, le da je tokrat raziskoval tematiko smeha.

Jorge se na Viljemove obtožbe odzove precej nenavadno. Namesto da bi preiskovalcu prepredil, da bi si ogledal knjigo, ga izzove, naj jo prebere. Viljem privoli, a najprej si za vsak primer natakne rokavice. Potem odpre knjigo in najde prve vrstice besedila, ki so po njegovem mnenju zahtevale več žrtev:

V prvi knjigi smo razpravljali o tragediji in o tem, kako le-ta z vzbujanjem sočutja in strahu doseže očiščenje takšnih občutij. Kot smo obljubili, bomo zdaj razpravljali o komediji (ter o satiri in mimu) in kako le-ta s pomočjo

ugodja in smeha doseže očiščenje takih občutij. Koliko so takšna občutja vredna pozornosti, smo pokazali že v knjigi o duši, zakaj edino človek je med vsemi živimi bitji zmožen smeha. Opredelili bomo tedaj, kakšne vrste dejanj posnema komedija, potlej bomo preučili načine, kako komedija vzbuja smeh, in načina sta dva, z dogodki in govorico. Pokazali bomo, kako smešnost postane iz priličenja najboljšega najslabšemu in obratno [...] Pokazali bomo še, kako smešnost govorice nastane iz nesporazumov med podobnimi besedami za različne stvari in različnimi besedami za podobne stvari.¹

Lahko bi pomislili, še zlasti zaradi navajanja drugih Aristotelovih del, da je ta skrivnostna knjiga resnično nadaljevanje *Poetike*. Potem ko Viljem prebere prvo stran in jo prevede v latinščino, poskusi listati naprej, vendar ne more, kajti sprhnjeni listi so zlepljeni in v rokavicah jih ne more spraviti narazen. Jorge mu prigovarja, naj še naprej lista po knjigi, a Viljem to odločno zavrne.

Dojel je, da bi lahko obračal strani le, če bi si snel rokavice in obliznil konice prstov, toda v tem primeru bi se zastrupil, tako kot so se drugi menihi, ki so se preveč približali resnici. Jorge je sklenil, da bo nadležne preiskovalce spravil na oni svet tako, da bo na zgornji del knjige nanesel strup, kajti bralec jo prijema ravno tam. Umor je svarilo in žrtev se tem bolj zastrupi, čim bolj krši Jorgejevo prepoved branja.

* * *

Toda zakaj bi sistematično moril tiste, ki jih zanima druga knjiga Aristotelove *Poetike*? Ko Viljem zaslišuje Jorgeja, ta potrdi, kar je menih detektiv že slutil. Umore je zagrešil zato, da bi večini menihov preprečil seznanjanje z vsebino knjige. Namesto da bi knjiga obsodila smeh, ga povečuje, češ da je vreden proučevanja, za Jorgeja pa je smeh nasprotje vere. S prisvajanjem pravice, da vse spremeni v predmet posmeha, odpre pot dvomu, ki je sovražnik razodete resnice:

“A kaj te je tako prestrašilo v njegovem razpravljanju o smehu? Smeha ne boš uničil, če uničiš to knjigo.”

“Seveda ne. Smeh je šibkost, pokvarjenost, plehkost našega mesa. Je kratkočasenje kmeta, svoboda pijanca, tudi cerkev je v svoji modrosti dopustila trenutek praznovanja, karnevala, semnja, ta dnevni izliv, ki sprosti telo sokov voljo in varuje duha drugih želja in drugih hotenj ... Vendar tako

¹ Umberto Eco: *Ime rože*, str. 431. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

ostaja smeh nizkotna stvar, obramba za ljudstvo, sprofanirani misterij za prostake [...] Tukaj pa, tukaj” – zdaj je Jorge tolkel s prstom po mizi, poleg knjige, ki jo je Viljem držal pred sabo – “tukaj je funkcija smeha obrnjena, tukaj je smeh povzdignjen v umetnost, odprta so mu vrata v svet učenih, postal je predmet filozofije in podle teologije.”²

Smeh torej ogroža vero, ker je nosilec različnih oblik dvoma. Ta grožnja je še pomenljivejša, ker je avtor knjige Aristotel, čigar vpliv je bil v srednjem veku zelo velik.

“Toliko drugih knjig je, ki govorijo o komediji, še več takih, ki vsebujejo hvalo smehu. Zakaj si se prav te knjige toliko bal?”

“Ker je Filozofova. Vsaka knjiga tistega človeka je porušila del modrosti, ki jo je krščanstvo zgradilo v stoletjih. Očetje so povedali vse, kar je treba vedeti o moči Besede, pa je bilo dovolj, da je Boetij komentiral Filozofa, in že se je božanski misterij spremenil v človeško parodijo kategorij in silogizmov. Knjiga *Geneze* pove, kar je treba vedeti o ustroju kozmosa, pa je bilo dovolj, da so prišle na dan Filozofove knjige o fiziki, in že je veselje postalo kup gluhe in lepljive materije [...] Vsaka od Filozofovih besed, ki nanje zdaj prisegajo že tudi svetniki in celo papeži, je obrnila podobo sveta na glavo. Če bi ta knjiga postala predmet svobodnega tolmačenja, bi prestopili še zadnjo mejo.”³

Za Jorgeja torej veri ni nevaren le smeh, temveč Aristotelova podpora smehu, ki opravičuje umore. S podporo tako cenjenega filozofa se teorija, da je smeh koristen – ali preprosto, da ni škodljiv –, lahko zelo razširi, kar bi utegnilo spodkopati krščansko doktrino. Z Jorgejevega stališča je skrb, da knjiga ne bi prišla menihom v roke, pobožno dejanje, vredno peščice žrtev. Odvzeta življenja so cena, ki jo je bilo treba plačati za reševanje prave vere in za to, da jo je obvaroval pred dvomljivci.

* * *

Kako je Viljem odkril resnico? Knjige vse do zadnjega prizora ni imel v rokah – in še tedaj je pazil, da ni prišel v neposreden stik z njo – in tudi prebral je ni. Vseeno pa si je izoblikoval sorazmerno pravilen vtis o njej in Jorgeju zna celo opisati njeno vsebino:

“Počasi sem si v mislih ustvaril podobo, kakšna bi morala biti druga Aristotelova knjiga. Skoraj vso bi ti mogel povedati na pamet, ne da bi prebral strani, ki naj bi me ubile. Komedija nastaja v komai, se pravi v vaseh, kot

² Umberto Eco: *Ime rože*, str. 436. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

³ Umberto Eco: *Ime rože*, str. 436. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

igrivo praznovanje po obedu ali po kaki slavnosti. Ne pripoveduje o slavnih in mogočnih možeh, marveč o nizkotnih in smešnih bitjih, ne zlih, in se ne konča s smrtjo protagonistov. Učinek smešnega doseže tako, da pokaže napake in pregrehe navadnih ljudi. Tu vidi Aristotel nagnjenje k smehu kot dobro silo, ki ima lahko tudi spoznavno vrednost, ko nas z duhovitimi ugankami in nenadejanimi metaforami, čeprav kaže stvari drugačne, kot so, kakor bi lagala, v resnici sili, da jih bolje pogledamo, sili nas, da rečemo: poglej, res je tako, pa nisem vedel [...] Ni tako?”⁴

Je torej mogoče sorazmerno pravilno (“Skoraj vso bi ti mogel povedati na pamet”) govoriti o knjigi, ki je nikoli nismo imeli v rokah, kar je precej pomembno v primeru, ko bi bil dotik knjige lahko usoden? To sposobnost nam daje dejstvo, da na vsako knjigo vpliva določena logika, ki je bila za Valéryja tako zanimiva, da se je je oklenil in je zavračal vse drugo. Aristotelova knjiga učinkuje predvsem kot nadaljevanje *Poetike*, ki jo Viljem dobro pozna. Ker intuitivno pozna vsebino druge knjige in je seznanjen z vsebino prve, lahko predvidi splošne značilnosti prepovedane knjige.

Knjiga upošteva neke druge vrste logiko, logiko notranjega razvoja, ki ga Viljem prav tako zmore rekonstruirati na podlagi Aristotelovih drugih knjig. Način, kako se knjiga razvija, nikoli ni vseskozi značilen. Vsa dela istega avtorja imajo bolj ali manj opazne podobnosti v zgradbi, če izvzamemo očitne razlike, pa tudi enako urejajo resničnost.

Tretji in prav tako pomemben element, ki pa ni prava, temveč zunanja vrednota nekega dela, nam omogoči, da dobimo vtis o Aristotelovi knjigi: namreč odzivi, ki jih je vzbudila. Knjiga ni samozadostna, temveč od trenutka, ko pride med ljudi, vsebuje tudi spremembe, ki jih povzroči. Opazovanje teh sprememb je torej enakovredno dostopu do knjige, če že ne branju samemu.

S pomočjo takih pogovorov Viljem spozna vsebino Aristotelove knjige. Ko ga Jorge ves osupel in poln občudovanja (“Ni slabo,” reče) vpraša, kako je rekonstruiral knjigo, ki je nikoli ni imel v rokah, Viljem pojasni, da je bila njegov navdih raziskava Venancija, umorjenega meniha, ki se je s tem ukvarjal že pred njim in zapustil nekaj zapiskov:

“[Pomagali so mi zapiski, ki jih je zapustil Venancij.] Najprej nisem razumel, kaj pomenijo. Toda omenjen je bil zahrbtni kamen, ki se kotali v dolino, cvrčki, ki pojejo po tleh, prečastite fige. Nekaj podobnega sem že bral: te dni sem preveril. To so primeri, ki jih Aristotel navaja v prvi knjigi *Poetike* in v

⁴ Umberto Eco: *Ime rože*, str. 434–435. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Retoriki. Potlej sem se spomnil, da Izidor Seviljski opredeljuje komedijo kot tisto, ki pripoveduje o *stupra virginum et emores meretricum ...*⁵

S takimi pogovori o knjigi (Venancijeveh zapiskih) pa tudi z razgovori (pripombami tistih, ki so se približali skrivnostni knjigi, včasih ne da bi se tega zavedali) in odzivi nanjo (ki se seveda začnejo z umori) Viljem dobiva vedno jasnejši vtis o knjigi, še preden se je polasti, celo dovolj, da jo v njeni odsotnosti rekonstruira. Naj je knjiga še tako izvirna in škandalozna, podobno kot druge ni osamljen primerek, temveč del skupinske knjižnice.

Poleg tega ima ta knjiga svoj prostor v skupinski knjižnici, katere temelje grozi, da bo uničila, in Jorge se ravno zato zateče k umorom. Knjiga ogroža opatijsko knjižnico predvsem zaradi tveganja, da bo menihe zvalila v dvom in pogubo, ki se ji reče kultura. Jorge pa je tudi prepričan, da Aristotelova knjiga ogroža neko drugo knjižnico, ki ni zaprta med zidove – človekovo skupinsko knjižnico. Aristotelovo delo bi za vekomaj spremenilo način, kako beremo druge knjige v tej knjižnici, začeni s *Svetim pismom*. Ena sama knjiga zmora premešati vse druge v neskončni verigi, ki povezuje vse knjige.

* * *

Slavni zaplet v *Imenu rože* zamegljuje dva pomembna in medsebojno povezana elementa Ecovega romana, ki se nanašata na našo temo. Prvič, Viljem Baskervilski zares odkrije resnico zaradi niza zgrešenih sklepov in ne zaradi neizprosne logike (kot bi človek lahko sodil po imenu preiskovalca in njegovem točnem sklepu o vsebini Aristotelove knjige).

Viljem v sklepnem pogovoru z Jorgejem razkrinka domnevne morilca, ugotovi pa tudi, kako zelo se je zmotil v svojem razmišljanju. Na podlagi razčlenbe prvih smrti je sklepal, da je morilec dobesedno sledil apokaliptičnim prerokbam in da se značaj umorov ujema z besedilom o sedmih trombah.⁶

Kot se izkaže naknadno, pa je njegovo iskanje resnice še bolj zapletlo dejstvo, da je Jorge, ki je oprezal za Viljemom in videl, kako se oklepa apokaliptične razlage umorov, sklenil, da ga bo zvalil še dlje v zmoto tako, da mu bo podtaknil celo vrsto lažnih sledi, ki naj bi utrdile njegovo napačno prepričanje. Vse skupaj je postalo še bolj zmedeno, ko je morilec

⁵ Umberto Eco: *Ime rože*, str. 434. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

⁶ Nekaterih smrti niti ni mogoče pripisati Jorgeju. Eden od menihov je napravil samomor, drugega je umoril neki drug menih.

preslepil Viljema in s tem tudi sebe, češ da so se smrti resnično vrstile v skladu z božjim načrtom. Viljem zato zmotno verjame, da je odkril resnico, a le zaradi naključnega kopičenja lastnih zmot:

Izdelal sem napačno shemo, da bi si mogel tolmačiti zločinčeve poteze, zločinec pa se ji je prilagodil. A prav ta napačna shema me je pripeljala na tvojo sled.⁷

Viljemovi številni zmotni sklepi so dodaten problem, ki ga knjiga ne obravnava neposredno, temveč le namiguje nanj: začnemo se namreč spraševati, ali je njegova končna rešitev sploh pravilna. Če priznamo, da je Viljem uspešno prepoznal krivca v knjigi ne s pravilnim razmišljanjem, temveč zaradi niza zmotnih sklepov, nimamo nobenega jamstva, da so ti sklepi pravilni. Če imamo pred seboj preiskovalca, ki se kar naprej moti, je razumljivo, če njegovih končnih sklepov ne sprejmemo, ne da bi vsaj podvomili o njih.

Torej ne moremo izključiti možnosti dvojne napake tako o knjigi kot o morilcu in ne zavriniti misli, da se Viljem morda ni motil v obeh primerih, temveč le v enem. Treba je šele dokazati, da je Jorge morilec; medtem pa morda upravičeno spodbuja Viljema v zmotnem prepričanju, da je skrivnostna knjiga v resnici druga knjiga Aristotelove *Poetike*, zlasti če želi zavarovati neko še pomembnejšo knjigo. Jorge se do konca norčuje, ne da bi kdaj v resnici potrdil Viljemovo rešitev, vrgel senco dvoma na sklep, ki ga je zaradi tolikšnega števila nakopičenih zmot nemogoče preveriti.

* * *

Ecov roman ilustrira dejstvo, da so knjige, o katerih govorimo, le bežno povezane z "resničnimi" knjigami – kaj pa bi drugega pričakovali? – in pogosto niso nič več kot hipotetične knjige.⁸ Ali če vam je ljubše, tisto, o čemer govorimo, niso resnične knjige, temveč nadomestne teme, ki jih ustvarimo za določeno priložnost.

Aristotelova knjiga je na materialni ravni predvsem virtualni predmet, kajti ne Jorge ne Viljem Baskervilski nimata dostopa do nje. Jorge je oslepel že več let pred začetkom zgodbe v romanu, zato njegov vtis o knjigi sloni samo na spominih, ki jih njegova norost še huje popači. Viljem pa ne more drugega, kot da knjigo bežno prelista in se je prisiljen zanesti predvsem na

⁷ "Slišal sem za Alinardovo misel in nekdo mi je tudi omenil, da se mu je zdela prepričljiva ... Tako sem za trdno vedel, da tisti nesrečniki umirajo po božjem načrtu in ne po moji volji." (Umberto Eco: *Ime rože*, str. 433. Prev. Srečko Fišer. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.)

⁸ Freud uporablja besedno zvezo prekrivajoči spomini za opisovanje lažnih ali nepomembnih otroških spominov, katerih naloga je, da zavesti prikrijejo druge, manj sprejemljive spomine.

rekonstrukcijo, katere nezanesljivost smo že dokazali. Nobenega dvoma torej ni, da moža govorita o dveh različnih knjigah, vsak od njiju pa si je na podlagi osebnih hotenj v mislih ustvaril domišljjski predmet.

Nezmožnost dostopa do besedila le poudari njegovo projekcijsko naravo, kajti knjiga se sprevrže v izmišljiji obeh junakov. Za Jorgeja je Aristotelova knjiga prostor za njegov strah pred grožnjami Cerkvi, za Viljema Baskervilskega pa opora za njegova relativistična razmišljanja o veri. Veliko manj verjetnosti je, da se bodo njune izmišljije prekrivale v čem drugem kot v skupnem prividu, kajti besedila nobeden ob njiju nima v rokah.

Če želite preveriti, ali je katera koli knjiga, o kateri govorimo, res hipotetična knjiga, nadomestni element v neskončni verigi vseh knjig, napravite preprost poskus: primerjajte svoj spomin na knjigo, ki vam je bila v otroštvu ljuba, z "resnično" knjigo. Razlike dokazujejo, koliko naš spomin na knjige, še zlasti na tiste, ki so dovolj pomembne, da so postale del nas, v neskončnost preoblikuje nezavedni vpliv našega sedanjega življenja.

Hipotetična knjiga je predvsem tisto, kar bralec ve ali verjame, da ve o neki knjigi in torej tudi o mnenjih, ki jih je slišal o njej. Naše razprave o knjigah se zelo osredinjajo na pogovor drugih ljudi o njih in tako naprej. Opatijska knjižnica je jasen simbol take razprave o razpravi, v kateri knjiga izgine v besedni megli, kajti knjižnice so že same po sebi namenjene neskončnim razpravam.

Bistvo takega razpravljanja je naše sodelovanje, kajti naše izjave o knjigah nas ločijo in varujejo pred njimi prav tako kot pripombe drugih ljudi. Kakor hitro začnemo brati, in morda celo prej, začnemo izmenjevati misli o knjigah s seboj in nato še z drugimi ljudmi. Pozneje se bomo zatekali k tem pripombam in mnenjem, medtem ko se bodo resnične knjige, ki bodo le še hipotetične, za vselej umaknile nekam v daljavo.

* * *

Knjiga je za Eca še celo bolj kot za Valéryja neopredeljen predmet, o katerem lahko razpravljamo le netočno, torej predmet, ki ga naše izmišljije in prividi vseskozi premetavajo sem ter tja. Druga knjiga Aristotelove *Poetike*, ki je ni mogoče najti niti v neskončno veliki knjižnici, ni nič drugačna od večine drugih knjig, o katerih v življenju razpravljamo. Vse so rekonstrukcije izvirnikov, tako globoko zakopanih v naše besede in besede drugih ljudi, da imamo celo v primeru, če smo pripravljeni za to žrtvovati življenje, malo upanja, da jih bomo kdaj dobili v roke.

Prevedla Dušanka Zabukovec